

društva i zajednički sudjelovali u tranzitnoj trgovini. Tako je ta mala doseljenička zajednica pomogla privrednom i demografskom razvoju Splita u vrijeme kad mu je to bilo najpotrebnije.

Posljednje poglavlje posvećeno je pitanju tipologije (93-97). Razmatrajući arhitektonsko rješenje koje je odabrano kao primjerno za zadanu namjenu, autor zaključuje da su fortifikacijski elementi te građevine posljedica njezina razvoja iz vojne arhitekture. S obzirom na to da se nisu koristili, njezini obrambeni elementi tek su doprinosili monumentalnosti građevine i prenosili poruku o sigurnosti i zaštiti. Istovremeno carinarnica i fondak naglašavaju privrednu ulogu lazareta, osiguravaju građane od bolesti, a trgovce od krađa. Time je splitski lazaret slijedio tradiciju sličnih sjevernotalijanskih ustanova.

Epilog (99-109) razmatra historijat splitske skale u 18. stoljeću, a to se prije svega odnosi na nekoliko faza obnove i proširenja te na druge pokušaje reforme i razgradnje. Tijekom Morejskoga rata Split definitivno gubi monopol na trgovinu s Osmanskim Carstvom, a na istočnom Jadranu otvaraju se drugi privredni punktovi koji preuzimaju tu ulogu. Napredak medicine u 19. stoljeću, bolji higijenski standardi te ukidanje sustava sanitarnoga kordona učinili su lazarete nepotrebnima, pa je ubrzo došlo do njihove prenamjene. Središnji dio od tada je korišten za tamnice, službene prostorije pretvorene su u skladište drva, a u jednom je dijelu otvoreno malo drveno kazalište. Na njihovu jugozapadnom dijelu podignuta je krajem 19. stoljeća Lučka kapetanija, a na istočnom dijelu još kasnije Biskupska palača. Tijekom Drugoga svjetskog rata zgrade lazareta teško su oštećene u savezničkim bombardiranjima, a neposredno nakon završetka rata uklonjeni su i posljednji ostaci te monumentalne građevine.

I na kraju o tehničkim pojedinostima knjige. Radi se o luksuznom izdanju, tvrdoga uveza i tiska na sjajnom papiru, s obiljem slikovno-

ga materijala u boji (popis na str. 134-136) i dodatno opremljenom prilogima (112-122) koji donose nekoliko transkribiranih dokumenata iz Državnoga arhiva u Veneciji. Podulji popis izvora (123-125) svjedoči o obilju arhivske građe koju je autor istražio, baš kao i popis literature (126-133), koji ima više od stotinu naslova relevantnih za ovu temu. Knjiga ima i sažetak na engleskom jeziku (137-138), a svako pretraživanje znatno će olakšati priloženo kazalo imena i mjesta (139-142).

Sve u svemu, pred nama je vrijedna knjiga koja višestruko obogaćuje domaću historiografiju novim podacima, analizama i interpretacijama, a zasigurno će obogatiti i svakog čitatelja zainteresiranog za povijesne teme.

Tonija Andrić

Antun Car, *Skonsumacijun. Tuberkuloza u dubrovačkom društvu od 1825. godine do sredine 20. stoljeća, Dubrovnik: Sveučilište u Dubrovniku, 2023, 231 stranica*

Svijest dubrovačke javnosti o potrebi ozbiljnoga shvaćanja epidemijskih bolesti imalo je dug povijesni kontinuitet, još iz vremena Republike. Briga o osobnoj higijeni, socijalnim kontaktima i razini osobnog shvaćanja pojedinih bolesti stoljećima su bili dio dubrovačkog mentaliteta, a utjecaj zaraznih bolesti doslovce se urezao u narodnu i obiteljsku predaju. Dubrovnik je kroz turbulentna stoljeća prevladao nekoliko valova epidemije kuge, stvarajući percepciju spomenute epidemije kao rizičnog faktora u daljnjem gospodarskom razvitku Republike. Mnoge su epidemije u različitim povijesnim razdobljima značajno utjecale na dinamiku društvenih i gospodarskih kretanja. Međutim, ljudska populacija s vremenom je spoznala važnost suživota s virusnim bolestima u svrhu oču-

vanja gospodarske djelatnosti. Primjer suživotu sa sličnim virusnim bolestima svakako je borba u prevenciji tuberkuloze, shvaćene kao bolest s dugim povijesnim kontinuitetom i različitim percepcijama iste u svim povijesnim razdobljima.

Knjiga Antuna Cara o tuberkulozi na dubrovačkom području nastala je kao plod višegodišnjeg rada, najprije u okviru rada na doktorskoj tezi na poslijediplomskom doktorskom studiju „Povijest stanovništva“ Sveučilišta u Dubrovniku. Knjiga obrađuje vremenski raspon od 1825. do polovice 20. stoljeća, točnije do prvih godina nakon završetka Drugoga svjetskog rata. U uvodnim stranicama knjige autor je predstavio suvremenu analizu tuberkulozne bolesti, simptome, načine prijenosa zaraze, iznoseći zaključak da se ideja o širenju i liječenju bolesti konstantno mijenjala. Spomenute konstatacije autor je potvrdio tezama o stoljetnoj prijetnji tuberkuloze na ljudsko društvo i sustavnim povijesnim pregledom različitih pristupa u pokušajima liječenja bolesti. Prethodno navedeni podaci potvrđuju da je Antun Car svoju knjigu sastavio na temelju historiografskog i suvremenog medicinskog pristupa.

Knjiga je dobila naziv *Skonsumacijun* prema složenoj terminologiji kojom se tuberkuloza u onodobnom Dubrovniku nazivala. U mnoštvu izvora može se naići na različite dubrovačke nazive za tuberkulozu, poput pojma *tisi*. Međutim, tuberkuloza se u premodernom društvu smatrala bolešću od koje ljudsko tijelo sustavno propada, što se u izvorima često nailazi pod pojmom *consuzione*, odnosno na dubrovačkom *skonsumacijun*. Ukratko rečeno, dubrovačka verzija pojma za propadanje bolesnoga ljudskog tijela pomogla je autoru za imenovanjem ovoga štiva. Poglavlje naslovljeno *Tuberkuloza – društveno – medicinske i povijesne premise* (9-31) iznosi povijesni pregled percepcije tuberkuloze, od antike do suvremenosti, predstavljajući istovremeno i široku lepezu intelektualaca i znanstvenika koji su izno-

sili vlastita viđenja bolesti i terapijskih preporuka, poput Galena, Hipokrata, Amatusa Lusitanusa, Wilhelma Conarda Röntgena, Roberta Kocha i drugih. Svi navedeni podaci izneseni su kako bi se u idućim poglavljima mogla pravovaljano sagledavati problematika tuberkuloze u Dubrovniku i uspoređivale zdravstvene prilike između šireg europskog i dubrovačkog područja. U svakom poglavlju ove knjige autor iznosi pregled odnosa s bolešću i okolnosti povećanja oboljelih u europskim zemljama kako bi procijenio jesu li slične okolnosti prevladavale i u Dubrovniku.

Osnovno istraživačko pitanje koje se postavlja u ovoj knjizi jest konstrukcija činjenice o tuberkuloznoj bolesti u 19. i prvoj polovici 20. stoljeća, odnosno njezinu utjecaju na pad smrtnosti na dubrovačkom području. Naime, spomenuto je razdoblje početak sustavnoga napretka medicine, a sama tuberkuloza počela se od 1843. shvaćati kao zarazna bolest uzrokovana nedostatnim higijenskim uvjetima u kućanstvima i osobne higijene općenito. Spomenute okolnosti značajno su utjecale na promjenu svijesti o povećanju osobne higijene i higijene prostornog okruženja kao ključnog faktora u prevenciji bolesti, dovodeći do kontinuiranog pada smrtnosti od iste. Sve navedeno utjecalo je na činjenicu da je autor spomenuto razdoblje izabrao kao osnovnu istraživačku bazu kako bi na primjeru šireg europskog prostora utvrdio okolnosti osciliranja stope oboljelih i stope smrtnosti od tuberkuloze u Dubrovniku.

Zatvorenost dubrovačkog društva i spori modernizacijski procesi u 19. stoljeću utjecali su na različita tumačenja o širenju bolesti i njezine prevencije. Tradicionalne društvene zajednice smatrale su tuberkulozu nasljednom bolešću slabokrvnih osoba. Drugi problem ticao se prostorne ograničenosti institucija u kojima su se oboljeli mogli izolirati i adekvatno liječiti, uz pridodani problem manjka opreme za liječenje. Problem je djelomično otklonjen nakon otvaranja Pokra-

jinjske bolnice u blizini Boninova 1. srpnja 1888. godine i tuberkuloznog odjela u sklopu Paviljona za plućne bolesti 1924. godine. Međutim, autor naglašava da je spomenuto razdoblje ujedno i proces sustavne edukacije stanovnika o mjerama prevencije, što smatra ključnim faktorom koji je krajem 19. i u 20. stoljeću uzrokovao pad smrtnosti. Liječnici su redovito održavali predavanja o tuberkulozi, tiskale su se edukativne brošure, organizirala društva, izložbe i filmovi u međuratnome razdoblju.

Za opis posvećenosti Dubrovniku borbi protiv tuberkuloze autoru su poslužili mnogi pisani i tiskovni izvori. S obzirom da je druga svrha ove knjige prikazati i utjecaj smrtnosti tuberkuloze na moderno dubrovačko društvo, autor je raspolagao podacima iz matičnih knjiga umrlih za period od 1825. do 1918. godine. Drugi izvori iz kojih je autor crpio podatke su službeni dokumenti iz Arhiva dubrovačke bolnice, dostupni od otvaranja bolnice 1888. do polovice 20. stoljeća. Prethodno navedeni podaci o edukaciji puka u svrhu prevencije bolesti iscrpljeni su iz mnoštva tiskanih izvora, sačuvanih u nakladništvu Općine Dubrovnik i onodobnih novina koje su odigrale važnu ulogu u zdravstvenom prosvjedačivanju stanovništva. Osim dubrovačke bolnice, u prvoj polovici 20. stoljeća mjere u suzbijanju bolesti postaju sustavnije, što se osobito vidi u značenju „Morske kuće“ na Dančama (128-137) i antituberkuloznog dispanzera, osnovanog na prijedlog Narodne ženske zadruge (137-142), pokrenutog u svrhu poboljšanja narodnog zdravlja. Pregledi su bili besplatni, a prema siromašnima se postupalo s posebnom pažnjom, jer je posrijedi najugroženija društvena skupina lako podložna obolijevanju.

Dokaz da je tuberkuloza pogađala sve društvene slojeve svjedoči i činjenica o visokom stupnju oboljele i umrle djece. Autor je navedene teze dokazao lošim uvjetima u dubrovačkim školskim institucijama, osobito u zgradi gimnazije čiji su loši higijenski uvjeti bili izvorište zaraze. Skrb o zdravstveno

ugroženoj djeci preuzelo je Dječje oporavilište na Lokrumu, od lipnja 1921. godine (142-150). Detaljno analizirajući svakodnevne prilike, prehranu, odijevanje i edukaciju djece na otoku Lokrumu, autor je zaključio da je bila riječ o produktu visoke svijesti Dubrovčana o potrebi poboljšanja zdravstvene skrbi nad djecom. Nekoliko godina nakon otvaranja dječjeg oporavilišta na otoku Lokrumu otvoren je i sanatorij u uvali Tiha u Cavtatu 1928. godine (150-154). Antun Car naglašava da je osnovna preventivna metoda pomoću koje se tradicionalno društvo liječilo od tuberkuloze bila visoka izloženost suncu, kao i izolacija od svakodnevnih društvenih kretanja u gradovima. Opis sanatorija, njegove opremljenosti, prehrana i plaćanje usluga samo su neki od opisa koje je autor predstavio kao rezultate poslovanja spomenutog sanatorija i njegove učinkovitosti na borbu protiv tuberkuloze.

Osnovne autorove teze o kvaliteti prevencije spomenute bolesti datiraju u prvoj polovici 20. stoljeća, s iznimkama povećanja broja oboljelih u periodu Prvog i Drugog svjetskog rata. Međutim, druga osnovna karakteristika prevencije i smanjenja broja oboljelih, a samim time i broja preminulih od tuberkuloze jesu dijagnostička liječenja i preventivne metode (154-168). Naime, autor je na dubrovačkom primjeru predstavio različite metode liječenja od tuberkuloze, od osnovnih metoda puštanjem krvi i povećane izloženosti suncu, do najsuvremenijih metoda pregleda poput radiološke dijagnostike, upotrebe BCG cjepliva, pneumotoraksa i streptomicina.

Koliko je tuberkuloza ostavila traga u svim porama društva svjedoči podatak da je većini književnika i umjetnika spomenuta bolest bila inspiracija za umjetničkim stvaralaštvom, a što se istovremeno našlo i kao inspiracija autoru da za posebno poglavlje ove knjige obradi tematiku tuberkuloze u mnogim svjetskim i hrvatskim književnim djelima te umjetničkim prikazima (49-67). Autor posebno naglašava da se kod umjetnika razvijala kultura tzv. „estetiziranog raspa-

danja tijela“, odnosno umjetničkog prikaza oboljelih kroz blijedilo lica i mršavost. Mnoga svjetska književna lica bavila su se temom tuberkuloze, poput Fjodora Dostojevskog, a mnogi su umjetnici i umrli od tuberkuloze. Istaknuta hrvatska književna lica, poput Dobriše Cesarića, Mata Vodopića i Iva Vojnovića svoja su djela posvetila tuberkulozi, što je autor predstavio kao mjerodavne izvore za provedbu povijesno-medicinskih istraživanja. Antun Car svoju je knjigu zaključio podacima o smrtnosti od tuberkuloze u Dubrovniku, koristeći se dobnim, spolnim i socijalnim značajkama. Uz demografsku analizu dubrovačkog područja u 19. i 20. stoljeću, autor je postavio zaključak o cikličkoj smrtnosti od tuberkuloze u 19. stoljeću, točnije do 1900. od kada je pad smrtnosti vrlo izražen, kao i gotovo ujednačenu krivulju smrtnosti po spolnim razlikama. Dakle, autorova istraživanja za period od 1908. do 1919. potvrđuju da je krivulja smrtnosti između muškaraca i žena bila gotovo izjednačena, s iznimkama od nekoliko posljednjih mjeseci u godini. Uz izradu i priloženost grafikona, autor je prosječnom čitatelju uvelike olakšao shvaćanje tijeka smrtnosti od tuberkuloze, povezujući sve navedene značajke s plodonosnom i preventivnom antituberkuloznom kampanjom. Osim što je u knjizi Antuna Cara priloženo mnoštvo grafikona i tablica koji imaju za cilj simplificiranje prikazati brojke smrtnosti u različitim vremenskim intervalima, ova knjiga je i bogato ilustrirana. Svrha brojnih ilustracija prije svega ima edukacijsku ulogu. Osim što se na mnogim ilustracijama nalaze primjeri izvornih dokumenata na kojima su liječnici evidentirali oboljele, u ovoj su knjizi priloženi nacrti onih zgrada koje su projektirane za potrebe realizacije skromnih smještajnih kapaciteta za teže oboljele pacijente. Autor je priložio i primjere nekih tiskanih brošura koje su se krajem 19. stoljeća upotrebljavale kao izvanredno oružje za borbu protiv tuberkuloze.

Tuberkuloza je ostavila velik trag u društvu, znanosti, književnosti i umjetnosti. Iako nije

u potpunosti iskorijenjena, napredak medicine u 19. i 20. stoljeću i društveni razvoj uvelike su potaknuli suzbijanje širenja zaraze i značajnog pada smrtnosti. Antun Car ovim je djelom obogatio jedan dio neistražene dubrovačke povijesti, ali je pružio i veliki doprinos ka boljem proučavanju povijesti medicine i njezinome utjecaju na društveni razvoj. Provedbom ovog izvanrednog istraživanja, interdisciplinarnost povijesne znanosti postavljena je na višu razinu, a ova bi knjiga u budućnosti trebala pojačavati interakciju između povijesne znanosti i medicine.

Edi Zubović

Colloquia Mediaevalia Croatica
VI. Hrvatska državnost u srednjem vijeku između historije i mita, Odsjek za povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, 4. prosinca 2024.

U povodu 150. obljetnice studija povijesti na Filozofskom fakultetu i obilježavanja obljetnice Hrvatskoga Kraljevstva, u Zagrebu je u Konferencijskoj dvorani Knjižnice Filozofskoga fakulteta održan šesti u nizu znanstvenih skupova iz serije *Colloquia Mediaevalia*. Dosad održani skupovi pokrili su široku paletu tema iz hrvatskoga srednjovjekovlja. Prvi u nizu „razgovora o srednjovjekovlju“ održan je 2010. i bio je posvećen djelu *De administrando imperio* cara Konstantina Porfirogeneta, drugi *Ljetopisu popa Dukljanina pred izazovima nove historiografije* (2011.). Potom su se na trećem razmatrale *Nacionalne ideje i etnička lojalnost u Hrvatskoj* (2017.). Naslov četvrtoga skupa bio je *Bizantski studiji u Hrvatskoj – retrospektiva i perspektive* (2017.), a petoga *Napuljski obzori hrvatskoga kasnog srednjovjekovlja* (2019.).

Šesti srednjovjekovni kolokvij bio je posvećen problemima hrvatske državnosti u srednjem vijeku. Sudjelovalo je ukupno jedanaest